

The author defines legal liberalism as a political and legal theory, a type of liberalism based on the concepts of freedom (in negative and positive aspects; as a principle of law), equality (formal equality; equality of opportunity with overcoming discrimination and social inequality through law), human rights as a moral standard of modern society with their proper legal support, democracy (including freedom, equality of opportunity, democracy, individual autonomy, constitutionalism, public association), the rule of law (as a comprehensive legal principle with real dominance of law over political power) in combination with the concept of the rule of law.

Keywords: liberalism, legal liberalism, legal ideology, freedom, legal principles, human rights.

УДК 340.1

DOI 10.31558/2786-5835.2024.1.5

Іванченко Ярослав Миколайович,
здобувач ступеня «Доктор філософії»

Донецького національного університету імені Василя Стуса

ПРИНЦИП ПРАВОВОЇ ВИЗНАЧЕНОСТІ У ПЛОЩИНІ ПРАВОЗАСТОСОВНОЇ ДИСКРЕЦІЇ

Метою наукової статті є аналіз специфіки правозастосовної дискреції у площині принципу правової визначеності.

Проведене дослідження дає змогу зробити висновок, що дискреційні повноваження є невід'ємним атрибутом суб'єкта правозастосування, оскільки допомагають прийняти найбільш оптимальне та справедливе рішення, не спираючись виключно на правову норму, яка за умови динамізму суспільних відносин не може передбачити абсолютно всіх аспектів фактичної ситуації.

Заперечується теза про те, що правозастосовна дискреція може у певний спосіб виправити дефекти нормативного матеріалу (оскільки це можливо лише шляхом правотворчості). Водночас дискреційні повноваження дають змогу врахувати всі специфічні аспекти конкретного правозастосовного випадку, що позитивно впливає на стан юридичної практики.

На підставі проведеного дослідження констатується, що широкі дискреційні повноваження допустимі для правозастосовних суб'єктів у розвинених демократіях, але у державах, де демократія знаходиться на стадії свого розвитку (зокрема і в Україні), широкі дискреційні повноваження можуть стати підставою для зловживань посадових осіб і прийняття ними несправедливих рішень. Так, в Україні низька якість нормативного матеріалу, зокрема і недотримання принципу правової визначеності, поєднується з низьким рівнем правосвідомості суб'єктів правозастосування.

Робиться наголос на тому, що в умовах воєнного стану та соціальної кризи в Україні правова визначеність нормативного матеріалу має бути підвищена, а правозастосовна дискреція суттєво скорочена. Зокрема, для національної правової системи на поточному рівні її розвитку доцільно обмежитися правозастосовною дискрецією в межах закону. Водночас дискреція поза межами закону може створити значні ризики зловживання повноваженнями державних органів та посадових осіб.

Зроблено висновок, що на сучасному етапі національній правовій системі України не притаманне практичне втілення принципу правової визначеності. Він, імовірно, є декларативним, і це ще більше підриває довіру як до судової системи, так і до інших правозастосовних органів.

Ключові слова: правозастосовна дискреція, воєнний стан, правозастосовний розсуд, юридична практика, права людини, правосвідомість, принцип правової визначеності, якість законодавства.

Постановка проблеми. Прийняття правильного, справедливого правозастосовного рішення є метою правозастосування як такого, тому що лише таким шляхом завойовується суспільна довіра до правозастосовних органів та посадових осіб. Правові норми нерідко формують модель поведінки доволі широко, надаючи органу правозастосування суттєву свободу у прийнятті рішення. З одного боку, законодавство не може, та й не повинно враховувати всі особливості суспільного життя, тому правозастосовна дискреція може бути засобом для більш всебічного, повного, а отже, – справедливого рішення. З іншого, – на правозастосовну дискрецію впливає безліч чинників, які створюють ризики для правозастосування за умов наявності правозастосовної дискреції. З-поміж таких можна виділити державну політику, ситуацію з корупцією у країні, зловживання державними органами та посадовими особами своїми повноваженнями тощо. Водночас одним з найбільших вагомих ризиків можна визнати якість законодавства загалом та дотримання принципу правової визначеності зокрема. В Україні ж зазначений принцип реалізований вкрай незадовільно, що також впливає на рівень довіри до судової системи та інших правозастосовних органів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Якщо аналізувати наукові публікації у площині правозастосовної дискреції, то такою проблематикою займалися О. Анісімов, А. Барікова, О. Гаврилюк, О. Жердєв, В. Іванюк, Р. Катеринчук, Г. Мельник, Т. Михайліна, М. Рісний, С. Резанов та інші. Питанням правової визначеності присвячували роботи Г. Остапенко, В. Панкратова, С. Цебенко тощо. Але незважаючи на значний науковий доробок, питання вад правозастосовної дискреції, пов'язаних із недостатнім втіленням у правових нормах принципу правової визначеності, останніми роками лише загострилося. На це, безумовно, вплинув воєнний стан, прийняття великої кількості нових нормативно-правових актів, нерідко пакетами, вади юридичної техніки. Зазначене повною мірою характеризує актуальність обраної теми наукової статті та необхідність розробки цієї проблематики.

Метою наукової статті є аналіз специфіки правозастосовної дискреції у площині принципу правової визначеності.

Основний текст. З огляду на з обрану тематику найбільш логічно розпочати дослідження з поняття правозастосовної дискреції та її основних ознак.

Навіть поверховий аналіз дає можливість стверджувати, що питання правозастосовної дискреції є дійсно неоднозначним. У науковій літературі наразі наводиться безліч підходів щодо поняття та змісту правозастосовної дискреції.

Зокрема, С. А. Резанов вказує, що застосування дискреційних прав – це дозволена законом інтелектуально-вольова діяльність компетентного суб'єкта, змістом якої є здійснення вибору одного з кількох варіантів рішення, встановленого правовою нормою, для забезпечення законності, справедливості, доцільно-

сті й ефективності регулювання з метою ухвалення оптимального рішення у справі, максимально повно забезпечуючи досягнення встановлених правом цілей [1, с. 82].

Т. Міхайліна та О. Жердєв наголошують на тому, що «наявність дискреційних повноважень обумовлює саму можливість вирішення юридичного конфлікту, адже варіативність суспільних відносин та спірних ситуацій у сфері права (за наявності формальної визначеності та фактичної кількісної обмеженості правових приписів) передбачає право і одночасно обов'язок правозастосувача оцінювати кожний випадок під різним кутом зору, враховуючи найменші деталі та переводячи їх у юридичну площину» [2, с. 76]. А у німецькій доктрині дискреційні повноваження розглядаються як «гнучкі», що дає змогу врахувати не передбачені наперед випадки за умови виходу за межі «зв'язаності» законом на основі вільного розсуду [3, с. 25; 4, с. 154], що також робить дискрецію невід'ємним складником суті правозастосування.

М. Рісним, натомість, обґрунтовується теза про те, що поняття розсуду є центральною категорією правозастосувального процесу у ситуаціях застосування відносно визначених правових норм, існування прогалін у законодавстві та колізій правових норм. Правозастосувальний розсуд, за його словами, є своєрідним інструментом «пов'язання» якості законодавства з ефективністю правозастосування. Тому навіть у разі не цілком задовільної якості законодавства суб'єкт правозастосування, користуючись делегованим йому розсудом, може до певної міри (у межах законності) «виправити» недоліки відповідного нормативного правового акта у конкретній ситуації правозастосування [5, с. 8]. Навряд чи це можливо, оскільки відомо, що дефекти законодавства правозастосовною практикою не виправляються, це є призначенням виключно правотворчості. Оскільки виправлення недоліку (дефекту) означало б його зникнення чи трансформацію. Однак разове подолання дефектів права у межах конкретної правозастосовної ситуації здійснюється постійно, у чому й вбачається неабияке значення правозастосовної дискреції.

Тож, як можна побачити з попередньо наведених визначень, деякі вчені концентруються передусім на позитивному значенні дискреції, яка, на їхню думку, сприяє досягненню людиноцентризму під час правозастосування. Деякі підходять до неї як до невід'ємного складника вирішення конфлікту. Інші ж – акцентують на дефектах законодавства, які стають передумовою застосування дискреційних повноважень. Одним із таких дефектів можна впевнено назвати порушення принципу правової визначеності.

О. Гаврилук та Л. Катеринчук наводять класифікацію наукових підходів до дискреційних повноважень [6, с. 248]. Зокрема, серед наукових досліджень з означеної проблематики умовно виділяються дві основні думки: 1) судова (або

інша правозастосовна) дискреція можлива виключно в межах закону; 2) судова дискреція може існувати і поза межами закону [7, с. 42]. Як приклад першої позиції наводиться міркування В. Іванюка, який зазначає, що метою дискреційних повноважень, наданих судді, завжди є ефективне здійснення судочинства та справедливе вирішення конкретної справи з огляду на наявні обставини і з оперттям на букву закону [8, с. 160]. Водночас Г. Мельник вважає, що на основі дискреційних повноважень суддя може відступити від суто нормативно-правового регулювання і вирішити справу на основі принципів права, чим і забезпечуватиметься дієвість принципу верховенства права [9, с. 46]. Але вихідною точкою, як можна побачити у цих двох позиціях, все одно виступає правова норма, яка або безпосередньо передбачає наявність правозастосовного розсуду під час її застосування, або опосередковано підштовхує суб'єкта правозастосування через використання певних засобів юридичної техніки. Зокрема, таких, які знижують рівень правової визначеності правових приписів.

Юридична визначеність є вимогою та одним з основних аспектів принципу верховенства права. Основними складниками правової визначеності є ступінь неупередженості й незалежності судової влади та рівень виконання остаточних рішень суду. Європейський суд з прав людини з метою забезпечення принципу верховенства права в суспільстві виокремлює певні елементи цього принципу та чітко вказує на те, як держава повинна діяти, щоб забезпечити його виконання. Одним із таких елементів є принцип визначеності, який означає вимогу чіткості підстав, цілей і змісту нормативних приписів, особливо тих із них, що адресовані безпосередньо громадянам. Особа повинна мати можливість передбачати правові наслідки своєї поведінки [10, с. 41, 46]. Тож для досягнення принципу правової визначеності необхідним є високий рівень якості юридичної техніки.

Г. Остапенко зазначає, що кожна держава, яка визнає проголошений принцип, бере на себе зобов'язання з його забезпечення, проте механізм досягнення такого стану покладається на доступний правовий інструментарій, знаходиться у компетенції кожної держави і здійснюється по-різному [11, с. 54]. М. Козюбра водночас виокремлює вимоги принципу визначеності: заборона довільного втручання органів державної влади у права людини, встановлення необхідних обмежень дискреційних повноважень, забезпечення державою однакового застосування закону (цьому можуть сприяти, зокрема, постанови Великої Палати Верховного Суду, які не мають суперечити одна одній, а також рішення Конституційного Суду України), обов'язковість виконання судових рішень, які є остаточними [12, с. 61–62]. Отже, можна зробити висновок, що широкі дискреційні повноваження допустимі для правозастосовних суб'єктів у розвинених демократіях, але у державах, де демократія знаходиться на стадії свого розвитку (зокрема і в Україні), широкі дискреційні повноваження можуть стати підставою для зловживань по-

садових осіб і прийняття ними несправедливих рішень. Так, в Україні низька якість нормативного матеріалу, зокрема і недотримання принципу правової визначеності, поєднується із низьким рівнем правосвідомості суб'єктів правозастосування.

Хоча окремі автори зазначають, що «принцип правової визначеності як елемент верховенства права притаманний українській правовій системі. Незважаючи на однаковість щодо його визнання, на шляху його практичного втілення наявний ряд несприятливих перешкод: дублювання положень законодавства, наявність оцінних понять за відсутності чітких критеріїв такої оцінки; нестабільність та швидка змінюваність законодавства. Доведено, що дані недоліки спричиняють порушення принципу правової визначеності тягнуть непередбачуваність» [11, с. 55], – але видається, що це твердження містить суперечливі судження. Можливо, правовій доктрині України (як елементу національної правової системи) притаманне визнання саме принципу правової визначеності, але наявність перелічених проблем не дає змоги втілити його у практику [13, с. 61–62].

Висновки. Проведене дослідження дає змогу зробити висновок, що дискреційні повноваження є невід'ємним атрибутом суб'єкта правозастосування, оскільки допомагають прийняти найбільш оптимальне та справедливе рішення, не спираючись виключно на правову норму, яка за умови динамізму суспільних відносин не може передбачити абсолютно всіх аспектів фактичної ситуації.

Заперечується теза про те, що правозастосовна дискреція може у певний спосіб виправити дефекти нормативного матеріалу (оскільки це можливо лише шляхом правотворчості). Водночас дискреційні повноваження дають змогу врахувати всі специфічні аспекти конкретного правозастосовного випадку, що позитивно впливає на стан юридичної практики.

Констатується, що широкі дискреційні повноваження допустимі для правозастосовних суб'єктів у розвинених демократіях, але у державах, де демократія знаходиться на стадії свого розвитку (зокрема і в Україні), широкі дискреційні повноваження можуть стати підставою для зловживань посадових осіб і прийняття ними несправедливих рішень. Так, в Україні низька якість нормативного матеріалу, зокрема і недотримання принципу правової визначеності, поєднується із низьким рівнем правосвідомості суб'єктів правозастосування.

Робиться наголос на тому, що в умовах воєнного стану та соціальної кризи в Україні правова визначеність нормативного матеріалу має бути підвищена, а правозастосовна дискреція суттєво скорочена. Зокрема, для національної правової системи на поточному рівні її розвитку доцільно обмежитися правозастосовною дискрецією в межах закону. Водночас дискреція поза межами закону може створити значні ризики зловживання повноваженнями державних органів та посадових осіб.

Список використаних джерел

1. Резанов С. А. Дискреційні повноваження як корупційні ризики в діяльності органів державного управління. *Право і Безпека*. 2014. № 3. С. 80–84.
2. Міхайліна Т., Жердев О. Дискреційні повноваження та правосвідомість суб'єкту правозастосування: аспекти співвідношення. *Economic and law paradigm of modern society*. 2018. № 1. С. 75–79.
3. Тимошук В. Адміністративне право в контексті європейського вибору України (з міжнародної конференції). *Право України*. 2004. № 3. С. 22–26.
4. Барікова А. Дискреція міжвідомчої комісії з міжнародної торгівлі. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 2. С. 153–158.
5. Рісний М. Б. Правозастосувальний розсуд (загальнотеоретичні аспекти): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Львів, 2006. 17 с.
6. Гаврилюк О., Катеринчук Л. Людиноцентрична дискреція судової влади. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 6. С. 243–249.
7. Анісімов О. В. Конституційні засади судової дискреції як обов'язкової складової частини функціонального елементу самостійності судової влади в Україні. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Т. 1. Вип. 5. С. 42–47.
8. Іванюк В. Дискреційні повноваження судді як одна з детермінант корупції судової гілки влади. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2015. Вип. № 3(9). С. 158–143.
9. Мельник Г. П. Судовий розсуд (дискреція) як явище правової системи. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2009. Т. 90. С. 44–47.
10. Цебенко С. Б. Принцип юридичної визначеності як один з основних аспектів принципу верховенства права. *Право і суспільство*. 2021. № 5. С. 41–48.
11. Остапенко Г. З. Принцип правової визначеності: від визнання до застосування. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 5. С. 53–57.
12. Козюбра М. Верховенство права і Україна. *Право України*. 2012. № 1–2. С. 61–67.
13. Іванченко Я. М. Дискреційні повноваження та принцип правової визначеності: аспекти співвідношення. *Осінні юридичні читання – 2022. Сучасні проблеми законодавства, практики його застосування та юридичної науки. Випуск XXXII: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Осінні юридичні читання – 2022»*. 24 листопада 2022 р., Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2022. С. 59–64.

Yaroslav Ivanchenko. The Principle of Legal Certainty in the Plane of Law Enforcement Discretion

The purpose of the scientific article is to analyze the specifics of law enforcement discretion in the plane of the principle of legal certainty.

The conducted research allows us to conclude that discretionary powers are an integral attribute of the subject of law enforcement, since they allow to make the most optimal and fair decision, without relying solely on the legal norm, which, given the dynamism of public relations, cannot provide for absolutely all aspects of the actual situation.

The thesis that law enforcement discretion can correct defects in regulatory material in a certain way is disputed (since this is possible only through law-making). At the same time, discretionary powers allow to take into account all the specific aspects of a particular law enforcement case, which has a positive impact on the state of legal practice.

Based on the conducted research, it is stated that broad discretionary powers are acceptable for law enforcement actors in developed democracies, but in states where democracy is at the stage of its development (including in Ukraine), broad discretionary powers can become grounds for

abuse of officials and their unfair decisions. Thus, in Ukraine, the low quality of regulatory material, including non-compliance with the principle of legal certainty, is combined with a low level of legal awareness of law enforcement entities.

It is emphasized that in the context of martial law and the social crisis in Ukraine, the legal certainty of regulatory material should be increased, and law enforcement discretion should be significantly reduced. In particular, it is advisable for the national legal system at the current level of its development to limit itself to law enforcement discretion within the framework of the law. While discretion outside the law can create significant risks of abuse of power by government agencies and officials.

It is concluded that at the present stage, the national legal system of Ukraine is not characterized by the practical implementation of the principle of legal certainty. Rather, it is declarative, and this further undermines the credibility of both the judicial system and other law enforcement agencies.

Keywords: *law enforcement discretion, martial law, legal practice, human rights, freedom of movement, constitutional law, legal awareness, principle of legal certainty, quality of legislation.*

УДК 340.1: 004

DOI 10.31558/2786-5835.2024.1.6

Кривешко Ірина Володимирівна,

здобувач ступеня «Доктор філософії»

Донецького національного університету імені Василя Стуса

ІНФОРМАЦІЙНА КУЛЬТУРА У ПЛОЩИНІ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРОЛОГІЇ

Метою наукової статті є аналіз інформаційної культури у площині правової культурології.

На підставі проведеного аналізу найбільш логічно визначати інформаційну культуру як систему цінностей та позитивних моделей поведінки, що формуються і розвиваються у процесі інформаційної взаємодії суб'єктів, тобто в інформаційних відносинах, які можуть бути як із диджитал-складником, так і без нього.

Інформаційна культура є інтердисциплінарним феноменом, передумовою якого є розвиток інформаційного суспільства. Причому можна виділити загальну інформаційну культуру та спеціальну (у сфері права, екології, психології, соціології, історії тощо). Тому у широкому сенсі інформаційну культуру можна визнати частиною загальної культури, а у вузькому (спеціально-юридичному) сенсі – частиною культури правової. Правова культура опосередковує цінності та позитивні моделі поведінки у сфері правової реальності і є наслідком високого рівня правосвідомості, як індивідуальної, так і колективної. Інформаційно-правова культура, по суті, є симбіозом цінностей, що формуються у правових та інформаційних відносинах.

Обґрунтовується наявність професійної інформаційно-правової культури. Її суб'єктами визнаються виключно представники правничих професій, тоді як суб'єктами інформаційно-правової культури є будь-які суб'єкти.

Доводиться, що у сучасному інформаційному суспільстві інформаційна та інформаційно-правова культура мають бути притаманні не лише фізичним та юридичним особам, а й штучному інтелекту. Наголошується на тому, що штучний інтелект має набувати навіть професійної інформаційно-правової культури, зважаючи на його проникнення у сферу судочинства, надання правничої допомоги, нотаріальну діяльність тощо.

Акцентовується на тому, що правова культура вже переходить від стану окремих вчень, теорій, концепцій, прикладних моделей до цілісної галузі знань – правової культурології.